

DEMOGRAFSKI RAZVOJ I KULTURNO-LINGVISTIČKI IDENTITET BUNJEVACA U SRBIJI

Ključne riječi

*Etnodemografski razvoj;
nacionalni identitet; jezik;
kultura; Bunjevci; Srbija.*

Autor

*Dr Nada Raduški,
naučni savetnik na
Institutu za političke studije,
Beograd, Srbija.*

Korespondencija

nadaraduski@gmail.com

Oblast

Etnodemografija

Rezime

U radu je predstavljena demografska dinamika Bunjevaca u Srbiji od 1991. do 2022. godine, etnolingvistička istraživanja o njihovom maternjem jeziku kao jednoj od najvažnijih komponenti nacionalnog identiteta, zatim kulturni razvitak, specifični običaji i tradicija bunjevačke nacionalne manjine. Istoriju Bunjevaca karakteriše dvovekovno nastojanje mađarske, hrvatske, povremeno srpske, a u 20.veku i jugoslovenske nacionalne ideologije, da prisvoje i po svom obliku modifikuju bunjevački nacionalni identitet na prostoru Vojvodine (Bačke), ali i uporno zalaganje pripadnika ove manjine da sačuvaju i razvijaju svoj jezički identitet. Neslaganja etnologa i lingvиста oko pitanja da li je reč o manjinskom jeziku ili posebnom govoru u okviru hrvatskog ili srpskog jezika, naročito su aktuelizovana nakon dezintegracije Jugoslavije, uz dodatne brojne polemike o standardizaciji bunjevačke ikavice i uvođenju u službenu upotrebu u Subotici. I na kraju, posebnu karakteristiku bunjevačkog identiteta predstavlja njihova kultura, iako nikada do kraja razvijena i eksponirana, i veoma specifični i prepoznatljivi tradicionalni običaji, mada nedovoljno sačuvani u izvornom obliku.

DOI

10.5937/politeia0-48153

Datum prijema članka

09.12.2023.

Datum konačnog prihvatanja članka za objavljivanje

12.05.2024.

ETNODEMOGRAFSKI RAZVOJ BUNJEVAČA U SRBIJI (1991-2022)

Popis stanovništva predstavlja najvažniji izvor podataka za proučavanje etničkih procesa u Srbiji, bez obzira što postoje izvesna metodološka ograničenja pri korišćenju i komparaciji rezultata više sukcesivnih popisa. Glavni kriterijum koji se prema popisnoj metodologiji koristio pri određenju nacionalne pripadnosti jeste subjektivna izjava, odnosno slobodno (ne)deklarisanje o nacionalnosti, što je često predmet rasprava i polemika.¹ Pod uticajem migracija, istorijskih događaja, politike, medija i drugih faktora dolaze do izražaja osnovne odlike nacionalnosti kao popisno-etničkog obeležja, a to su nestabilnost i promenljivost, što značajno može otežavati komparaciju i analizu etnostatističkih podataka i demografskih trendova. Osim toga, imajući u vidu da je statističko praćenje i istraživanje problematike etniciteta vrlo složeno, neophodno je kritičko gledanje na rezultate pojedinih popisa koji nikada nisu imuni od uticaja politike, zbog čega statistika često balansira između nauke i politike. Popisni rezultati o nacionalnoj pripadnosti važni su za sagledavanje broja, prostornog rasporeda, demografskih, ekonomskih, obrazovnih i drugih odlika etničkih zajednica u Srbiji, kao i za donošenje adekvatnih mera državnih politika u različitim sferama društvenog života. Na brojnost i udeo pripadnika neke etničke zajednice pored nacionalnog deklarisanja veliki uticaj imaju i demografski faktori - stopa prirodnog priraštaja i migracioni saldo, ali nisu bez značaja ni popisno-metodološka

rešenja i definicije, primenjene klasifikacije nacionalnosti, pojava novih modaliteta, kao i političke odluke i društvene okolnosti u kojima se sprovodi popis (Raduški, 2007).

Populacionu dinamiku bunjevačke etničke zajednice u Srbiji moguće je pratiti na osnovu zvaničnih popisnih podataka, ali tek od 1991. godine, s obzirom da su u ranijim popisima (1948-1981), po tada važećoj popisnoj metodologiji, prikazivani zbirno sa Hrvati- ma. Kod pripadnika bunjevačke nacionalne manjine, osobene po mnogo čemu, često su upravo politički činioци imali presudnu ulogu u etnodemografskom razvitku, neposrednim uticajem na njihovo deklarisanje o nacionalnosti, maternjem jeziku i veroispovesti.

Od 1991. godine, kada je registrovano 21,4 hiljade (0,27%) Bunjevaca, beleži se njihovo kontinuirano apsolutno i relativno opadanje u ukupnoj populaciji Srbije (bez KiM). Na sledećem popisu (2002) evidentirano je 20 hiljada Bunjevaca (takođe 0,27%, jer je smanjenje njihovog broja bilo proporcionalno smanjenju ukupnog broja stanovnika), a na popisu 2011. godine 16,7 hiljada (0,23%) (Raduški 2023). Naredni popis trebalo je da bude održan 2021. godine, prateći desetogodišnju dinamiku sprovođenja popisa stanovništva, ali je odložen za godinu dana zbog pandemije Kovid 19. Na tom popisu (2022) registrovano je 11,1 hiljada (0,17%) pripadnika bunjevačke etničke zajednice (tabela 1).²

1 U većini zemalja Centralne i Istočne Evrope, statistička istraživanja retko objektivno identifikuju etničke grupe, već se baziraju na subjektivnoj percepciji, što pretpostavlja da se stanovništvo samodefiniše u smislu nacionalne ili etničke pripadnosti. Anglosaksonska imigraciona društva su vise zainteresovana za selektivni aspekt etniciteta, dok se eksplicitno definisanje etničkih grupa ne koristi (Haug et al., 2000).

2 Prilikom komparacije podataka o ukupnom broju stanovnika poslednjeg popisa sa rezultatima ranijih popisa, važno je znati da je u popisu 2022. godine izvršena dopuna statističke baze (dobijene direktnim popisivanjem stanovništva) podacima preuzetim iz administrativnih izvora (pre svega iz Centralnog registra stanovništva), a u cilju sveobuhvatnije slike ukupne populacije Srbije (RZS, 2023).

*Tabela 1. Bunjevci u Srbiji
(bez KiM), 1991-2022.*

Godina popisa	Ukupno	Bunjevci	
		Broj	%
1991	7.822.795	21.434	0,27
2002	7.498.001	20.012	0,27
2011	7.186.862	16.706	0,23
2022	6.647.003	11.104	0,17

Izvor: Podaci popisa stanovništva za odgovarajuće godine, Republički zavod za statistiku, Beograd

Analiza etnostatističkih podataka pokazuje da se u posmatranom vremenskom periodu broj i udeo Bunjevaca prepolovio, pri čemu je u poslednjem međupopisnom razdoblju došlo do najvećeg apsolutnog smanjenja (za 5,6 hiljada, ili za trećinu), znatno više nego u prethodnom (za 3,3 hiljade), što je posledica prvenstveno negativnog prirodnog priraštaja, odnosno nedovoljnog rađanja i visokog mortaliteta. Zbog dugogodišnje niske stope fertiliteta bunjevačka etnička zajednica je među najstarijima, s obzirom da ih odlikuje vrlo visoka prosečna starost (blizu 50 godina), znatno veća od proseka za Srbiju (43,8 godine), dok je udeo lica starijih od 65 godina tri puta veći od udela mlađih od 15 godina. Na duboku demografsku starost ukazuje i indeks starenja od 2,8 (republički prosek je 1,2), kao i nepravilan, gotovo obrnut oblik starosno-polne piramide (osnova piramide je izrazito sužena).³

Bunjevci u Srbiji su gotovo isključivo nastanjeni u regionu Vojvodine (čak 10,9 hiljada ili 98,6% od njihovog ukupnog broja), pa se može reći da ih sa aspekta prostornog razmeštaja odlikuje etnička kompaktnost,

teritorijalna koncentracija i naglašena etnička homogenost. Većina Bunjevaca (97%) živi u Bačkoj - po poslednjem popisu 9,2 hiljade ih je registrovano u severnobačkoj, 1,4 hiljade u zapadnobačkoj i 0,3 hiljade u južnobačkoj oblasti (RZS 2023), što kroz prizmu prostornog razmeštaja opravdava opšteprihvateni naziv „bački Bunjevci“. Pri tome, velika većina živi na teritoriji dve opštine: Subotica (9,1 hiljada ili 7,3% stanovništva Subotice) i Sombor (1,3 hiljada ili 1,9%), u kojima je nastanjeno čak 93,5% od ukupnog broja Bunjevaca u Republici Srbiji.

Pored nacionalne pripadnosti, u sadržaj svih popisa (od 1953. godine) bilo je inkorporirano i pitanje o maternjem jeziku, kao jednoj od najvažnijih determinanti etničkog identiteta.⁴ Numerički kriterijum, odnosno broj lica koja govore pojedine jezike po popisnim rezultatima mogu biti od neposrednog i posrednog značaja za realizaciju prava u različitim oblastima društvenog života, a koji svoje utemeljenje često nalazi u političkim prilikama (Đurić, 2014). Geopolitičke promene početkom 21. veka uticale su i na pojavu novih jezika, pa su shodno tome u zvaničnu popisnu klasifikaciju (2011), u skladu sa sve ekstenzivnijom klasifikacijom nacionalnosti, uvedeni i bunjevački jezik, kao i crnogorski, jermenski, goranski, šokački i šopski. Na tom popisu, od ukupnog broja Bunjevaca u Srbiji, za bunjevački kao maternji jezik deklariralo se 6,8 hiljada lica (stepen alterofonije iznosio je oko 60%), odnosno oko tri petine Bunjevaca izjasnilo se za neki drugi jezik. Opređeljivanje određenog broja lica za novouvedeni bunjevački jezik odraz je „simboličkog istorij-

3 Pod demografskim starenjem se podrazumeva povećanje udela starih lica uz istovremeno opadanje udela mladih u ukupnom stanovništvu, a osnovni pokazatelji su indeks starenja (odnos lica starijih od 65 i mladih od 15 godina) i prosečna starost. Neka populacija počinje demografski da stari kada prosečna starost iznosi preko 30 godina, a indeks starenja preko 0,40 (Raduški, 2015).

4 Prema metodološkoj koncepciji maternji jezik se definiše kao jezik koji je neko lice naučilo da govori još u ranom detinjstvu, odnosno jezik koji lice smatra svojim maternjim jezikom ako se u domaćinstvu govorilo više jezika (RZS, 2013).

sko-političkog odvajanja od hrvatstva i dominacije reprezentativne nad komunikacijskom funkcijom jezika, kao i pozicioniranja pojedinih manjinskih zajednica u politizovanoj društvenoj stvarnosti Srbije“ (Đurić i dr. 2014: 77).

Po poslednjem popisu (2022) zabeležen je još manji broj lica koji se izjasnio za bunjevački jezik, što ukazuje na povećan stepen alterofonije, odnosno nepoklapanja nacionalnosti sa maternjim jezikom, kao posledica delovanja asimilacionih i integracionih procesa, etnički mešovitih brakova, migracija, društveno-političkih okolnosti, i slično. Tako je od ukupnog broja Bunjevaca (11.104) samo 2.897 navelo bunjevački kao maternji jezik (26,1%), a čak 7.021 (63,2%) se opredelilo za srpski jezik (220 za mađarski, a 79 za hrvatski). Ukrštanje podataka prema nacionalnosti, stepenu alterofonije i prosečne starosti pokazuje specifičnu koreliranost, odnosno da su Bunjevci koji govore bunjevački stariji od onih koji su kao maternji naveli neki drugi jezik. Prihvatanje jezika prevladajuće sredine odlika je mlađe populacije, kao i onih koji imaju povoljniju obrazovnu strukturu.

Demografsko kretanje pripadnika bunjevačke nacionalnosti u budućem periodu nije lako predvideti, ali se opravdano pretpostavlja da će se depopulacioni trendovi nastaviti. U tom smislu, pored ostalih faktora, za opstanak ove etničke zajednice od prioritetnog značaja je i očuvanje nacionalnog, a posebno lingvističkog i kulturnog identiteta.

JEZIK KAO ESENCIJALNA KOMPONENTA NACIONALNOG IDENTITETA BUNJEVACA

Nakon raspada SFR Jugoslavije krajem 20. veka, sprovedena su mnogobrojna proučavanja bunjevačkog govora, na osnovu kojih je zaključeno da *ne postoji moderna*

gramatika, pravopis, kao ni standardna varijanta bunjevačkog jezika, zbog čega i dalje traje polemika da li je on jezik ili dijalekat. Bunjevački jezik filologija zvanično ne poznaje, a mnogi filolozi ne priznaju. Većina njih, budući da Bunjevci nemaju standardizovan jezik, idiom kojim se oni služe naziva govorom, koji je deo mlađeg ikavskog dijalekta i pripada štokavskom narečju (Popović, 1953; Sekulić, 1981; Bošnjaković, Sikimić, 2013).

Srbija je ratifikovanjem Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima (2005) priznala albanski, bosanski, bugarski, mađarski, romski, rumunski, rusinski, slovački, ukrajinski i hrvatski jezik i preuzele obaveze u pogledu njihove zaštite i upotrebe, ali i činjenicu da je implementacija Povelje proces koji može rezultirati i uvođenjem novih jezika na koje će se primeniti preuzete odredbe i stavovi. Treba istaći da se država prilikom odlučivanja koje jezike smatra manjinskim jezicima rukovodila između ostalog i rezultatima poslednjeg popisa (2011) stanovništva (Đurić, 2014). U prvom Izveštaju Srbije o sprovođenju Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima navedeno je i da „posebno pitanje u vezi s manjinskim jezicima u Republici Srbiji nastaje u pogledu bunjevačkog jezika jer taj jezik još uvek nije standardizovan, ali da država i pored toga ne poriče mogućnost da se prema njemu odnosi kao prema regionalnom ili manjinskom jeziku (Đurić i dr., 2014: 52).

Standardizovanje i javno korišćenje bunjevačkog govora i dalje su tabu teme, a ovo pitanje je dodatno aktuelizovano uporedo sa potrebom pisanja udžbenika za izborni predmet Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture. Upravo je sve češća upotreba maternjeg jezika zahtevala standardizaciju bunjevačkog govora u jezik, a ključna dilema bila je šta proglasiti za standard – jezik koji se koristio u pisanim izdanjima tokom 19.

veka, ili narodni jezik koji se vekovima svakodnevno upotrebljavao i sačuvao. Na primeru standardizacije srpskog jezika, na kraju je odlučeno da je najbolje uzeti poznati narodni jezik, onaj koji se govori na ulici, u školi i kod kuće. Pitanje pravopisa je rešeno prihvatanjem aktuelnog pravopisa srpskog jezika, za pisanje verskih praznika i svetaca uzet je standard hrvatskog jezika (zbog religijskih običaja), a upotrebljava se bunjevačka leksika, već pomalo zaboravljena, uz uvođenje novih reči po potrebi. Na ovim jezičkim i pravopisnim pravilima nastala je nova literatura, periodika, beletristika i dečija književnost.⁵

Bunjevački jezik se ne pohađa u školama, a tek 2007. godine Bunjevci su uspeali da obnove osnovno obrazovanje na svom jeziku (ikavici) sa elementima nacionalne kulture (Kujundžić-Ostojić, 2007). Korišćenje maternjeg jezika je jedan od ključnih indikatora uključenosti Bunjevaca u društvo, pri čemu se može konstatovati da je integracija pripadnika bunjevačke etničke zajednice u Vojvodini nedovoljna u smislu da je prisutna asimilacija uz korišćenje srpskog, a ne bunjevačkog jezika kao maternjeg (Raič 2013). Posebno u Subotici ne jenjava rasprava o korišćenju bunjevačkog govora kao jezika u službenoj upotrebi (uveden je kao četvrti, pored srpskog, mađarskog i hrvatskog), ili je bunjevački zapravo dijalekt koji pripada hrvatskom jeziku (Raduški, 2023).⁶

Lingvisti i etnolog Suzana Kujun-

džić-Ostojić ističe da “ako pišete udžbenike, imate novine, radio emisije, knjige, vi morate normirati jezik. I strani lingvisti navode da je bunjevački mikro jezik i da pripada južnoslovenskim jezicima“ (Jakovljević, 2021). Konačno, Subotica je (od 6. maja 2023.) postala prvi grad u Srbiji koji je Bunjercima omogućio ravnopravnu upotrebu jezika i pisma, mada uz protivljenje hrvatskih političkih predstavnika (<http://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-subotica-bunjevci-jezik-pismo-i-hrvati/31241101.html>).⁷

Buđenje bunjevačke nacionalne svesti započelo je u poslednjoj trećini 19. veka delatnošću duhovnih i intelektualnih prvaka Ivana Antunovića, Ambrozija – Boze Šarčevića i drugih inicijatora objavljivanja publikacija *na ikavskom narečju srpsko-hrvatskog jezika*, a posle 1918. godine bunjevački nacionalni preporod je sprovodila nova generacija Bunjevaca predvođena Blaškom Rajićem, Ivanom Evetovićem, Mijom Mandićem, Lajčom Budanovićem i dr. Poseban doprinos lakšem prevođenju i čuvanju bunjevačke jezičke baštine dao je Boze Šarčević, koji je izdao četiri rečnika tokom skoro četvrt veka rada. Prvi rečnik (Mađarsko–jugoslovenski politički i pravosudni riečnik) je imao intenciju da pomogne u prevazilaženju jezičkih barijera u domenu prava i politike, pre svega tačnim prevodima stručnih termina iz ovih oblasti. Drugi jednojezički rečnik trebao je da Bunjercima olakša razumevanje južnosla-

5 Takođe, napisani su udžbenici za nastavni predmet Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture, kao što su: „Bunjevačka gramatika“ od I do IV razreda i „Bunjevačka čitanka“ za I i II razred. Rad na Rečniku je u toku, kao i nastavak rada na udžbenicima za bunjevački, gramatike i pravopisa (Kujundžić-Ostojić, 2017).

6 Pored srpskog, u 42 opštine u Srbiji u službenoj upotrebi je 12 jezika nacionalnih manjina: albanski, bosanski, bugarski, bunjevački, mađarski, makedonski, rumunski, rusinski, slovački, hrvatski, crnogorski i češki, a u nekim naseljima i vlaški i romski. Oko 60 hiljada dece pohađa nastavu na osam manjinskih jezika, a još osam se izučava u okviru predmeta Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture (www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html)

7 Prethodno, u Subotici, u kojoj živi podjednak broj građana izjašnjениh kao Bunjevci i kao Hrvati (oko 10%, popis 2011), hrvatski jezik je uveden kao službeni iako je potrebna granica za to 15% udela pripadnika nacionalne manjine u ukupnom stanovništvu opštine, čime je lokalna vlast pokazala da je Bunjevce smatrala Hrvatima, a posledica toga je ostvarivanje niza prava hrvatske manjine koja bunjevačka manjina nema (Bajić 2017).

venskih književnih i zemljopisnih pojmova. Sastavljanjem trećeg, trojezičnog mađarsko-bunjevačko-šokačkog „školskog” rečnika Šarčević je krenuo u odbranu bunjevačkog (i šokačkog) jezika, kulture i identiteta, i to kod školske dece kao najrizičnije kategorije. Ohrabren uspehom prethodnog, već sledeće godine Šarčević je izdao svoj petojezični (mađarsko-srpsko-hrvatsko-bunjevačko-šokački) „književni” rečnik, namenjen (kako stoji u podnaslovu): svima koji žele rečju i pismom uticati na dušu i srce Bunjevaca i za lakše čitanje knjiga. Inače, Šarčević je bio poznat po tvrdo-bunjevačkoj jezičkoj struji i po stavu da treba pisati bunjevačkim jezikom u izvornoj varijanti, od koje tokom vremena treba napraviti standardnu varijantu (Nemet, 2017).

Istorijski posmatrano, Bunjevci su ljubomorno čuvali i izgrađivali svoj etnojezički identitet, čak i pod stalnim procesom mađarizacije i hrvatizacije, pri čemu su svoj jezik vekovima nazivali racki (srpski). Ivan Ivanić bunjevački jezik naziva najčistijim srpskim jezikom, „što je uostalom i prirodno, jer su poreklom iz srpske zemlje Hercegovine... Svaki Bunjevac i Šokac u peštanskoj i fehervarskoj županiji, u Bačkoj, Baranji, Sremu i Slavoniji, na pitanje kako govori, odgovoriće vam racki“ (Ivanić, 1899: 54; Marković, 2010: 12; Subotić, 2011: 170).⁸ Bunjevci su svoj jezik „doneli kao doseljenici iz jugozapadnih strana naše domovine, sedamdesetih godina 17. veka“ (Ilovac, 1927: 109).

S druge strane, brojni autori ističu da ne postoji konsenzus ni među samim Bunjevcima budući da jedan deo njih smatra da govore hrvatskim dijalektom (kao jedna od hrvatskih subetničkih skupina), dok drugi misle da oni predstavljaju posebnu nacionalnu zajed-

nicu sa sopstvenim jezikom (Vuković, 2021). Migracije su oblikovale bunjevačke identitete, a njihova izrazita mobilnost uzrok je podele Bunjevaca i njihovih govora na nekoliko teritorijalnih ogranaka: dalmatinski, primorsko-lički i podunavski. U svim spomenutim oazama Bunjevci su doseljenici, pa njihove govore smatramo neautohtonim, doseljeničkim govorima (Crnić-Novosel, 2021).

Razmatrajući bunjevački etnički identitet, hrvatski autori o njihovom jeziku pišu kao o ključu očuvanja nacionalnog identiteta, a izjednačavajući ta dva jezika (hrvatski i bunjevački), navode kako je opciju usvajanja hrvatskog književnog jezika zastupao najveći broj bunjevačkih intelektualaca i da im se integracija u hrvatsku naciju pokazala kao prirodan proces, u sklopu kog su rešili i svoje jezičko pitanje (B.Skenderović 2009; Parnica 2000; R.Skenderović 2005). Hrvatski lingvista Petar Vuković, rođen u Subotici, pozivajući se na „rezultate sociološkog istraživanja sprovedenog u Subotici 1996.godine, u sklopu kojeg je ispitanicima postavljeno i pitanje smatraju li da su Bunjevci ili Hrvati“, ističe da se „otprilike tri četvrtine bačkih Bunjevaca smatra Hrvatima“, a da je preostala četvrtina „populacija u čije se ime postavlja zahtjev za institucionalizacijom tzv. bunjevačkog jezika“ (Vuković, 2009: 144). U intervjuu za zagrebački Novi list on kaže da su smatrali se Hrvatima ili ne, bački Bunjevci danas suočeni s dva glavna izazova kad je reč o očuvanju njihovog etničkog identiteta. Kao prvo, bunjevačka ikavica se povlači iz upotrebe još od sredine 19. veka i danas se može čuti još samo u nekoliko sela u okolini Subotice. Kao drugo, zbog isprekidanog istorijskog pamćenja i nepostojanja čvrstih institucija, nije došlo do stabilizacije i stan-

⁸ U Bačkoj, posle 200 godina, Bunjevci su prestali biti „ijekavci“ i postali su „ikavci“ (lički Bunjevci su i danas ijekavci, zovu se „Bunjevci“). Ali bački Bunjevci nisu zbog toga Hrvati, jer osim što govore čisto srpskim jezikom, oni imaju i običaje slične srpskim (Ivanić, 1899: 27).

dardizacije kulturnih sadržaja (Grce 2023).

Krajem 19. veka pitanje jezika i pravopisa dovelo je do diferencijacije i među bunjevačkim intelektualcima. Dok je većina autora koristila bunjevački „ikavski pravopis“, pojedini intelektualci se zalažu za uvođenje hrvatskog pravopisa (korenskog i ijekavskog), dok neki predlažu usvajanje hrvatskog književnog standarda, ali uz zadržavanje starog naziva „bunjevačko-šokački jezik“. Prihvatanje korenskog pravopisa kod dela intelektualaca predstavljalo je jedan od činilaca hrvatske nacionalne integracije među Bunjercima, dok je stvaranje posebnog bunjevačkog pravopisa i jezika i njegovo korišćenje na tim prostorima jedan od preduslova formiranja zasebnog bunjevačkog identiteta (Horvat, 2015).

KULTURA I OBIČAJI KAO DETERMINANTA NACIONALNOG IDENTITETA BUNJEVACA

Za Bunjevce sagledavanje jasnih granica sopstvene kulture prema kulturama većinskog i drugih naroda važna je pretpostavka ostvarivanja ravnopravnosti i očuvanja kulturnog identiteta, često osporavanog od strane drugih nacionalnih zajednica. Pri tome, u političkom diskursu se kultura i običaji često koriste kao argumenti u dokazivanju nacionalne pripadnosti.⁹ Egzistirajući kao nacionalna manjina u Srbiji (u Hrvatskoj, BiH i Mađarskoj nemaju taj status), Bunjevci danas slobodno ispoljavaju svoju kulturnu posebnost, ali se do sada, zbog specifičnih dru-

tvenih i istorijskih uslova, njihova kultura u mnogim aspektima nije do kraja razvila.

U Bačkoj je više od jednog veka delovao crkveni red - bosanski franjevci, koji su se posebno u uslovima turske okupacije istakli u brizi za opstanak i prosvetčivanje naroda i imali presudnu ulogu u očuvanju duhovne i etničke pripadnosti, kao i kulture bačkih Bunjevaca (Nimčević, 2017; Stepanović, 2017). Po odlasku franjevaca iz Bačke, Bunjevci su od njih nasledili autentičnu književnost i književni jezik na ikavici i na tom prostoru ostvarili značajan kulturni razvoj, što je važna komponenta svesti o sopstvenom autohtonom identitetu. Na bunjevačkom jeziku je nastala bogata kulturna baština, bilo da su u pitanju novine, kalendari ili knjige (Raič, 2013).¹⁰ Književnost Bunjevaca je znatno kasnila za svetskim trendovima, mada u njoj ima vrlo razvijenih segmentata i darovitih pojedinaca, koji su ponekad išli i ispred svoga vremena.

Bunjevačka usmena i pisana književnost prati se od dolaska Bunjevaca na prostore severne Bačke i može se podeliti na lirsku (ljubavne, dečije, pobožne, obredne i druge pesme) i epsku (groktalice i druge junačke pesme), a tu su i prozni oblici bunjevačke književnosti (pripovetke, bajke, legende, anegdote, poslovice, zagonetke i brzalice). Narodna usmena književnost nastajala je vekovima i prenošena sa kolena na koleno, čuvajući sećanja na pradomovinu, borbu s Turcima i brojne seobe, dok se pisana književnost beleži od vremena kad su se doselili

9 Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine odredio je Dan Velikog prela kao nacionalni praznik Bunjevaca u Srbiji (obeležava se manifestacijom „Veliko bunjevačko prelo“ na kojoj se tradicionalno nosi bunjevačka nošnja, igraju bunjevačke igre i bira najlepša prelja). Istovrimeno, hrvatska udruženja uz podršku svog Nacionalnog saveta organizuju istu manifestaciju, sa istim imenom i sadržajem, ali pod hrvatskom zastavom, čime se nedvosmisleno aludira na hrvatstvo Bunjevaca (Bajić, 2017).

10 Što se tiče novina, prve su sa izlaženjem počele „Bunjevačke i šokačke novine“ (1870), „Bunjevačko šokačka vila“ i „Misečna kronika“ (1873), a zatim „Subotički glasnik“, „Bunjevačke gazdinske novine“, „Pokušaj“, „Bunjevac“ i druge. Najdugovečniji je bio „Neven“ (1884), mesečnik na čijim stranicama je sačuvano mnogo podataka o kulturi, običajima i istoriji Bunjevaca. Kalendar „Subotička Danica“ objavljivao je između dva rata i u drugoj polovini 20. veka, ali je zbog propagiranja hrvatstva u više navrata zabranjivan (Raič, 2013).

u Bačku, mada je pismenost, a samim tim i književnost, morala postojati i ranije. U istorijsko-političkom smislu, „književnost kod bačkih Bunjevaca možemo podeliti u četiri perioda: od Mihovila Radnića do Ivana Antunovića; od Ivana Antunovića do Blaška Rajića; između dva svetska rata; i od kraja 20.veka do danas“ (Kujundžić-Ostojić, 2017: 429). Ipak, najrazvijeniji oblik kulture Bunjevaca je etno-kulturna baština, dok su visoku kulturu kao elitnu delatnost uglavnom prihvatili od drugih naroda pored kojih su živeli (pozorište, muzika, slikarstvo, arhitektura i dr.).

Osnivanjem Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine, prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002),¹¹ Bunjevci stižu pravo da službeno i u zakonskim okvirima brinu o svojoj zajednici u četiri ključne oblasti: kultura, upotreba jezika i pisma, obrazovanje i informisanje, pa tako nakon višedecenijskog zanemarivanja kreću u ostvarivanje svojih prava pre svega na polju obrazovanja. Istorijski momenat bio je donošenje Pravilnika o nastavnom planu za izborni predmet: Bunjevački jezik sa elementima nacionalne kulture za učenike od I do IV razreda, čiji je osnovni cilj negovanje bunjevačkog govora, običaja, kulture i tradicije. Međutim, na osnovu reagovanja i pritiska hrvatske zajednice, Pravilnik je ubrzo stavljen van snage (problem je bio što u nazivu predmeta stoji reč „jezik“, ali i samo uvođenje bunjevačkog u škole). Nakon dve godine, ponovo je državnim institucija-

ma predat na usvajanje nastavni program za ovaj izborni predmet, s tim što je reč jezik zamenjena rečju govor (Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture za učenike od I do IV razreda, dva časa nedeljno, 72 časa godišnje), a u avgustu 2007. godine Nacionalno prosvetni savet većinom glasova donosi odluku da se bunjevački uvede u škole kao izborni predmet (Savanov, 2017).¹²

Bunjevci su i pored velikih seoba i asimilacija uspeali da sačuvaju kulturu, jezik, veru i običaje po kojima su prepoznatljiviji i svojstveni, mada je tradicionalnih običaja u nepromenjenom, izvornom obliku sačuvano malo. Bunjevački narodni i verski običaji vezani su najvećim delom za hrišćanske svece i prirodne cikluse života (rođenja, svadbe, sahrane ili setve, berbe i žetve). Kao veliki vernici, poštovali su crkveni kalendar i po njemu živeli i radili, pa im „godina“ počinje sa prvom nedeljom Adventa – Došašća, kada se posti, ne peva i ne igra sve do Božića. Na Božić se slavi spomen na rođenje Isusa Sina Božijega, ide se u crkvu na ispovest i pričest, svečano se oblači, a posle mise familija ide kući na „užnu“ (Kuntić, 1999).

Za kulturni identitet Bunjevaca od najveće važnosti je njihov autentični žetelački skup „dužijanca“, slavljenje završetka žetve, koja je tokom formiranja identiteta ovog naroda napredovala od privatnog žetelačkog običaja do lokalne kulturne manifestacije, da bi postala trajni deo kulture bunjevačkog matičnog grada Subotice (Kovačev, 2010). U pripremi dužijance i njenom vizuelnom iden-

11 Ovaj Zakon, kao prvi i najvažniji pravni akt Srbije u oblasti manjinske politike, posvećen je očuvanju etničkih, verskih, lingvističkih i drugih osobenosti nacionalnih manjina, zaštiti njihove kulture i tradicije, ostvarivanju ravnopravnosti, nediskriminacije i slobode nacionalnog deklarisanja. Zakonom je garantovana kulturna autonomija manjina posredstvom posebnih tela, a najvažnije je Nacionalni savet nacionalnih manjina sa ciljem očuvanja manjinskog etnokulturnog identiteta.

12 Već 2007/2008. izborni predmet Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture uveden je u sedam subotički škola (koji je pohađalo 80 učenika, a nastavu je predavalo devet učitelja), a školske 2011/2012. i za učenike od V do VIII razreda. U 2014/2015. objavljeni su prvi bunjevački udžbenici (Bunjevačka čitanka za I i II razred i Prva bunjevačka gramatika „Klupče“ za učenike od I do IV razreda), a danas na Pedagoškom fakultetu u Somboru postoji predmet „Etno-kulturna istorija Bunjevaca“ (Savanov, 2017).

titetu veliku ulogu ima izrada predmeta od slame, a posebno krune koja se osvećuju u crkvi i koju nose glavni učesnici u ovoj manifestaciji. Poslednjem požnjevenom snopu žita ukazivana je posebna čast, on je požnjev na poseban način, od njega se pleo venac, a klasje iz venca je čuvano za početak setve sledeće godine. Centralnu proslavu dužijance u Subotici čini svečana povorka koju predvode „bandaš“ i „bandašica“, crkveni deo proslave i predaja hleba od novog brašna gradonačelniku, a završne svečanosti su na gradskom trgu i na Bunariću kraj Subotice (Bugarski, 2017).

„Kraljice“ su narodni običaj koji su Bunjevci doneli iz pradomovine i praktikovali ga sve do polovine prošlog veka, a smatra se da je to slovensko nasleđe iz paganskih vremena. Ove obredne pesme (koje je 1990-ih godina ponovo oživeo subotički KUD Bunjevka) su se izvodile kolektivno, ponavljanjem određenih celina, melodija je jednolična i bez pratnje instrumenata, a mogu se podeliti na koračnice, vesele i žalosne. Izvodile su se na Duhove, za kraj uskršnjih praznika, tako što su mlade devojke išle od kuće do kuće pevajući, obučene u bele bluze i suknje, sa krunama od cveća na glavi (Kujundžić-Ostojić, 1999).

Što se tiče svadbenih običaja, prvo se u devojačku kuću nosila „rakija“ (velika svilena vezena marama sa rojtama, novac i jabuke ukrašene zlatnim, srebrnim i bakarnim kovanicama), a uveče je dolazio duvegija sa drugovima i svircima, devojka ih je čekala na vratima i primala darove. Dan svadbe je ponedeljak (eventualno sreda), a zvanice se okupljaju kod obe kuće, noseći dar i „kravalj“ (slatki kolač ili torta i boca vina), devojci se stavlja venac na glavu i ide se u crkvu. Posle venčanja, devojka se vraća u roditeljsku kuću (gde su je čuvala dva gosta zvana „staćale“), a posle „velike užne“ kod obe kuće, svatovi bi išli da dovedu nevestu, koja se tada od svojih opraštala plaćući (dok se svirao „žalovac“, a

kad uđe u kola „svatovac“). Za to vreme svatovi pred kućom igraju kolo dok domaćin ne pozove goste da večeraju, i to odvojeno muškarci i žene, da bi im se uveče pridružili i gosti sa mladine strane (Mandić, 1999).

Nošnja je najprepoznatljiviji elemenat folklor i kulturnog identiteta Bunjevaca, ali i materijalnog statusa porodice u društvu. Mušku narodnu nošnju čine košulja, prsluk od crne čoje, uske čakšire, opaklija (veliki krzneni ogrtač), pršnjak (krzneni prsluk), čizme i opanci, šešir (od crnog filca), kao i šubara (različita za svaki dan i za crkvu i praznike), a najstariji zimski odevni predmet poznat etnologima je ćurak (kaput od tamne čoje, sa kragom i postavom od krzna). Kod Bunjevki, nošnja je pratila njenu životnu dob (od detinjstva, devojaštva, zaruka i udaje, do materinstva, starosti i udovištva), godišnje doba i osnovnu namenu (za radne ili svečane prilike). Svečana narodna nošnja je vrlo specifična, bogata i skladna. Sastojala se od vezene košulje, suknje i prsluka od svile sa srebrnim tokama i pregače tamnije boje. Bunjevke nikad nisu nosile čizme i opanke, nego cipele, a minduše i ogrlica su bile od zlatnih dukata. Marama je neizostavni deo bunjevačke narodne nošnje, postoje marama za glavu i za vrat, svečane i svakodnevne (Bojanin, 1999). Posle udaje, mlada na glavu stavlja „džegu“, kapicu od svile sa zlatnim vezom, koja se nije skidala do kraja života (osim u crkvi). „Mislim da ništa nije lipše od glave Bunjevke u džegi“ (Malagurski 1940:113).

Brojni običaji koji su se vremenom menjali, a pojedini i nestajali, kao i narodna tradicija i bogata kulturna baština čine Bunjevce prepoznatljivom nacionalnom zajednicom u etničkom mozaiku Srbije. Glavnu karakteristiku bunjevačkog identiteta predstavlja nesumnjivo njihova kultura, iako nikada do kraja razvijena i eksponirana, a posebno

veoma specifični tradicionalni običaji, mada nedovoljno sačuvani u pravom, izvornom obliku i značenju.

ZAKLJUČAK

Kada su 1991. godine u Republici Srbiji prvi put dobili mogućnost da se na popisu stanovništva izjasne i budu registrovani kao posebna nacionalna zajednica, praktično od osnivanja Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine 2003. godine, kao i drugih institucija i organizacija u oblasti kulture, politike i informisanja, a posebno standardizacijom ikavice i uvođenjem bunjevačkog jezika u javnu upotrebu (prvenstveno u obrazovanju), za Bunjevce konačno dolazi do stvaranja boljih društveno-političkih uslova za sveukupni razvoj i zaštitu nacionalnog identiteta. Sami Bunjevci, oni koji sebe smatraju autohtonim narodom na prostoru Bačke, posle vek ipo svojatanja i nastojanja drugih naroda da ih etnički asimiluju, Srbiju su prihvatili kao svoju državu u kojoj imaju mogućnost da revitalizuju i dalje razvijaju svoju jezičku i kulturnu posebnost i potencijal.

REFERENCE

Bajić, M. (2017). Napad na etnički identitet Bunjevaca posli II svitskog rata: naredba Glavnog narodnooslobodilačkog odbora za Vojvodinu, način sprovođenja naredbe i njezini savremeni efekti. U: D.Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (213-230). Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Bojanin, M. (1999). Nošnja bačkih Bunjevaca. URL: http://www.bunjevci.net/index.php?option=com_content&view=category&id=10&layout=blog&Itemid=9 Posećeno: 07.06.2022.

Bošnjaković, Ž. i Sikimić, B. (2013). *Bunjevci - etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine i Novi Sad: Matica Srpska.

Bugarski, T. (2017). Izrada predmeta i slika od slame kao simbol identiteta Bunjevaca. U: D.Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (613-627). Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Crnić-Novosel, M. (2021). Bunjevački govor u kontekstu rekonstrukcije povijesti. *Filozofski fakultet, Rijeka, Okrugli stol: O jezičnom identitetu Bunjevaca*. URL: www.ihji.hr/uploads/33aa31d0348c7d87965eb4c61eb59.pdf. Posećeno: 13.12.2022.

Đurić, V., Tanasković D., Vukmirović D. i Lađević P. (2014). *Etnokonfesionalni i jezuički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Grce, M. (2023). „Petar Vuković: Ne mislim da će bunjevački jezik biti prihvaćen od govornika, Novi list, Zagreb. URL: www.novolist.hr/ostalo/kultura/petar-vukovic-ne-mislim-da-ce-bunjevacki-jezik-biti-prihvacen-od-govornika/. Posećeno: 13.10.2023.

Haug W., Courbage Y. & Compton P. (1998). The demographics of national minorities in certain European states. *Population Studies*, No.30/1998, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Horvat, A. (2015). *Etnički identitet vojvođanskih Šokaca i Bunjevaca u međuratnoj Jugoslaviji (1918-1941)*, doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju.

Ivanić, I. (1899). *Bunjevci i Šokci - Istorijsko-etnografska rasprava*. Beograd: Štam-

parija D. Dimitrijevića.

Ilovac, M. (1927). O pravopisu i jeziku Bunjevaca. Književni sever - Časopis za književnost, nauku i kulturu, III/3-4: 108-113.

Jakovljević, N. (2021). Srpski i hrvatski lingvisti različito o statusu bunjevačkog jezika. URL: www.slobodnaevropa.org/a/31179979.html. Posećeno: 31.03.2021.

Kovačev, D. (2010). Bunjevci neće putovnicu, Nova srpska politička misao. URL: www.nspm.rs/politicki-zivot/bunjevci-uce-putovnicu.html. Posećeno: 13.06.2022.

Kujundžić-Ostojić, S. (2017). Bunjevačka književnost i borba za posebnost bunjevačkog govora i jezika Bunjevaca. U: D.Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (429-446). Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Kujundžić-Ostojić, S. (2007). Bački Bunjevci na svom putu od naroda do nacionalne manjine. U: Stanovčić V. (ur.), Položaj nacionalnih manjina u Srbiji (607-617). Beograd: SANU, Beograd.

Kujundžić-Ostojić, S. (1999). Kraljice. URL: www.bunjevci.net/index.php?option=com_content&view=category&id=10&layout=blog&Itemid=9. Posećeno: 7.6.2022.

Kuntić, K. (1999). Tradicionalni običaji bačkih Bunjevaca. URL: www.bunjevci.net/index.php?option=com_content&view=category&id=10&layout=blog&Itemid=9. Posećeno: 07.06.2022.

Malagurski, M. (1940). Stara bunjevačka narodna nošnja i vez. Subotica: Gradska štamparija.

Mandić, M. (1999). Svadbeni običaji kod Bunjevaca. URL: http://www.bunjevci.net/index.php?option=com_content&view=category&id=10&layout=blog&Itemid=9. Posećeno: 07.06.2022.

Marković, S. (2010). Politički život Bunjevaca Vojvodine u Kraljevini SHS-Jugoslaviji 1918-1941. godine. Subotica: Bunjevački informativni centar.

Nemet, F. (2017). Leksikalni rad tvorca bunjevačke riči, nacionalnog preporoditelja Ambrozija Šarčevića u drugoj polovini 19. veka. U: D.Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (415-428). Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Nimčević, V. (2017). Srpski, italijanski i nemački izvori o doseljavanju Bunjevaca u Bačku tokom XVII veka. U: D.Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (31-58). Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Parnica, R. (2000). O nacionalnom preporodu i političkoj kulturi Hrvata u južnoj Ugarskoj od 1870. do 1900. godine. U: H.G.Fleck, I.Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara* (152-171), Zagreb: Dijalog.

Popović, I. (1953). O bačkim bunjevačkim govorima. U: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, I (123-146). Novi Sad: Matica Srpska.

Raduški, N. (2007). Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji. Beograd: Institut društvenih nauka.

Raduški, N. (2015). Srbija u XXI veku i problem demografskog starenja stanovništva. *Kultura polisa*, br. 27: 381-392.

- Raduški, N. (2023). Bunjevci u Srbiji – Hrvati, Srbi ili posebna nacionalna zajednica. *Politička revija*, 1/2023: 45-69.
- Raič, A. (2013). Otkrivanje Bunjevaca – Opomene i ufanja. Novi Sad: Udruženje građana „Bunjevci“.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. (2013). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.godini u Republici Srbiji, Verospovert, maternji jezik i nacionalna pripadnost, knjiga 4. Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. (2023). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. U Republici Srbiji - Nacionalna pripadnost, podaci po opštinama i gradovima, knjiga 1. Beograd: RZS.
- Savanov, M. (2017). Pedagoški i obrazovni rad kod Bunjevaca. U: D. Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (527-542). Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Sekulić, N. (1981). Zbirka dijalekatskih tekstova iz Vojvodine. *Srpski dijalektološki zbornik*, XXVII: 107-305
- Skenderović, B. (2009). Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj. *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br.1: 124-136.
- Skenderović, R. (2005). Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju. U: H.G.Fleck, I.Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara*, Zagreb: Dijalog.
- Stepanović, M. (2017). Franjevački red i verski život somborskih i ostalih bačkih Bunjevaca u XVII i XVIII stoleću. U: D.Njegovan (ur.), *Kultura i identitet Bunjevaca* (79-98). Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Subotić, M. (2011). *Srpska Vojvodina i njene manjine*. Beograd: Institut za političke studije.
- Vuković, P. (2009). Bunjevački jezik – korjени, varijeteti, perspektive. *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br.1: 139-155.
- Vuković, P. (2021). Bački Bunjevci – identitet i jezične prakse. *Filozofski fakultet, Rijeka, Okrugli stol: O jezičnom identitetu Bunjevaca*. URL: www.ihjj.hr/uploads/33aa31d-0348c7d87965eb4c61eb59b4c.pdf. Posećeno: 13.12.2022.
- www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html. Posećeno: 21.02.2023.
- www.slobodnaevropa.org/a/srbija-subotica-bunjevci-jezik-pismo-i-hrvati/31241101.html. Posećeno: 06.05.2023.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT AND CULTURAL-LINGUISTIC IDENTITY OF THE BUNJEVCI IN SERBIA

Key words

Etnodemographic development; national identity; language; culture; Bunjevci; Serbia

Author

Dr. Nada Raduški is a Principal Research Fellow at the Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia

Correspondence

nadaraduski@gmail.com

Field

Ethnodemography

DOI

10.5937/politeia0-48153

Paper received on

09.12.2023.

Paper accepted for publishing on

12.05.2024.

Summary

The paper presents the demographic dynamics of the Bunjevci in Serbia from 1991 to 2022, an ethnolinguistic research on their language as one of the most important components of national identity, cultural development, specific customs and traditions of this ethnic minority. The history of the Bunjevci people is characterised by the two-century effort of the Hungarian, Croatian, occasionally Serbian and, in the 20th century, Yugoslav national ideologies, to appropriate and modify the Bunjevci ethnic identity in the region of Bačka, but also by the persistent commitment of the members of this minority to preserve and develop their linguistic identity. Disagreements among ethnologists and linguists regarding the question of whether it is a minority language or a separate speech within the Croatian or Serbian languages became especially topical after the disintegration of Yugoslavia, with additional polemics about the standardisation of their 'ikavica' and its introduction into the official use in the city of Subotica. And, finally, a special characteristic of the Bunjevci identity are their culture, although never fully developed and exposed, and very specific and recognisable traditional customs, although insufficiently preserved in their original form.

When, in 1991, in the Republic of Serbia the Bunjevci first got the opportunity to declare themselves in the population census and be registered as a separate ethnic community and when the National Council of the Bunjevci Ethnic Minority in was established in 2003, as well as other institutions and organisations in the field of culture, politics, and information (and especially with the standardisation of 'ikavica' and the introduction of the their language into public use, primarily in education), the Bunjevci finally awaited better socio-political conditions. For preserving their identity. Those members of the Bunjevci who consider themselves an autochthonous people in Bačka, after a century and a half of assimilation and efforts of other peoples to ethnically assimilate them, have accepted Serbia as their country in which they have the opportunity to revitalise and further develop their linguistic and cultural uniqueness and potential.

